

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה, שכאשר אדם מוכר קרקע לחברו, זו עתידה לחזור אליו ביובל ועליו למכור אותה בהוגנות, ולא להונות את חברו: "וְכִי-תִמְכְּרוּ מִמֶּכֶר לְעִמִּיתְךָ אֹרֶץ קָנָה מִיַּד עִמִּיתְךָ אֶל-תּוֹנֶה אִישׁ אֶת-אֶחָיו". למרות שכאשר התורה כותבת את איסור אונאה היא כותבת אותו גם ביחס לאיסור הונאה בקרקעות, בכל זאת הגמרא כותבת ש'אין אונאה בקרקעות'.

אפשרות ראשונה ליישב את הפער בין התורה לבין חז"ל העלה הרמב"ן (כה, יד), שיש לקרוא כל פסוק לעצמו באותה פרשה. דהיינו, בתחילה כותבת התורה על איסור הונאה במטלטלים (הפסוק לעיל), היא חוזרת לדון במכירת קרקעות, והפסוק הבא הדן באונאה אינו מתייחס לפסוק הקודם העוסק בקרקעות, אלא בעניין חדש, איסור אונאת דברים.

אפשרות שנייה, אכן יש איסור דאורייתא להונות את חברו גם בקרקעות, אלא, שבניגוד למטלטלים בהם ישנה חובה להחזיר את האונאה לעיתים המקח מתבטל, הרי שבקרקעות הניחו חז"ל שגם אם הוננו אדם, הרי הוא מוחל על כך, כי לקרקע אין מחיר. עוד העלה אפשרות עם מסקנה דומה, שחז"ל קיבלו במסורת שכך הדין, שיש בקרקעות לאו בלי החזרת המקח. ובלשונו:

"ואני חושב עוד סברא, שודאי המאנה את חברו לדעת עובר בלאו, בין במטלטלים בין בקרקעות, שבהן דיבר הכתוב אל תונו איש את אחיו במספר שנים אחר היובל, שהוא מזהיר שיקנו וימכרו לפי השנים ולא יונו איש את אחיו. אבל רבותינו חדשו באונאה תשלומים בשתות המקח, וביטול מקח ביותר משתות, ומזה בלבד מעטו הקרקעות לפי שהאונאה בהם אפילו ביתר משתות, מחילה, כמו שהיא מחילה במטלטלים בפחות משתות."

בעקבות הזכרת דיני אונאה בפרשה, נעסוק השבוע בנושא זה. תחילה נראה חילוקי הגמרא בעניין זה, באלו מקרים ישנו דין אונאה, מתי בטל המקח ומתי לא, ומי יכול לדרוש את ביטול המקח. כמו כן נראה האם אפשר למחול על איסור אונאה מראש, והאם אופי השוק השונה בזמן הזה מאופי השוק בעבר, משליך על דיני אונאה.

אונאה בגמרא

על מה חלים דיני אונאה? הגמרא במסכת בבא מציעא (נ ע"ב) כותבת, שיש לחלק דין זה לשלוש קטגוריות:

פחות משתות: במקרה בו המוצר נמכר בפער של פחות משישית ('שתות') ממחיר השוק, מניחים שהמתאנה מוחל על אונאתו, והמקח לא מתבטל (ואף יש הסוברים שאין בזה כלל איסור, שכן כך דרך השוק). **שתות בדיוק:** במקרה זה המכירה קיימת, אך יש להשיב את הכסף שבגינו נגרמת האונאה. **יותר משתות:** במקרה זה המקח בטל לגמרי, המוצר חוזר למוכר והכסף לבעליו.

למרות שהמקח בטל במקרה בו האונאה גדולה משתות, הגמרא (שם) מסייגת וכותבת שהמקח אינו בטל מאליו, אלא יש לדרוש את ביטול המקח. הגמרא מביאה מחלוקת עד מתי ניתן לבטל את המקח, ולמסקנה נפסק, שהוא יכול למחות עד השלב בו היה ביכולתו לעשות השוואת מחירים, ולגלות שרימו אותו. עם עבר זמן זה ולא מחה, סימן שמחל על אונאתו.

חישוב שישית

לעיתים אין לחפצים מחיר מוגדר, לדוגמא חפצי עתיקות או חפצים אישיים שאדם מוכר מביתו. במקרה זה כותבת הגמרא (בבא מציעא נא ע"א), אין כלל איסור אונאה, שכן לחפצים אלו אין שווי מוגדר. דנו הפוסקים, כיצד יש לחשב את שוויים של חפצים הנמכרים בשוק, אך בניגוד למוצרים שבפיקוח ממשלתי, יש להם מנעד של מחירים, שכן במקום אחד הם נמכרים בזול ובאחר ביוקר:

א. **הערך שי** (חו"מ רט, א) סבר, שיש ללכת אחרי המחיר הנמוך בשוק. ראייה לדבריו הביא מכך, שאפילו דבר שאין דמיו ידועים, אסור למוכר (מצד הלכות ריבית) להעלות את מחירו בתנאי שיסכים למכירה בהקפה. אם כן הוא הדין במקרה זה, שכאשר יש מנעד של מכירים, נחשב המוצר כדבר שאין דמיו ידועים, ובכל זאת יש בו איסור אונאה.

ב. **הרב זלמן מנחם גולדברג** (משפטי ארץ ג') **והרב אשר וייס** (שם) חלקו סברו, שיש ללכת אחרי מחיר החציון, שכן לא ייתכן שמוכר אחד בזול יקבע לכל השוק. לדוגמא, אם בחנויות הזולות נמכר מוצר בחמישים שקלים, וביקרות נמכר המוצר במאה שקלים, יש להתייחס למחיר השוק כשבעים וחמישה שקלים, והמשנה ממחיר זה בשישית, עובר על איסור אונאה. ובלשון הרב אשר וייס:

"לעניות דעתי מסתבר כדרך השנייה שהובאה בפתי חושן, שהיא הדרך הממוצעת, ודברי הערך שי שהיחיד יכול להטות את כל מערכות המסחר לצד זה או לצד אחד לא מסתברים כלל... ומשום כך נראה שיש למצוא מחיר בינוני, ולקבוע לפי שיעור שתות ויתר על שתות."

עם זאת כפי שהעיר, על אף הצעתו לחישוב מחיר השוק, למעשה לא ברור שבזמן הזה ניתן לחשבו. כאשר מוכרים מוצר בזמן הזה, המחיר לא מבטא רק את עלות המוצר נטו, אלא גם הרבה שירותים מסביב; עלות שכירות החנות באותו המקום, האם מדובר ברשת חנויות, האם ניתן להזמין את המוצר גם מחוץ לארץ ועוד. בעקבות כך טען, שלמעשה בזמן הזה רק במקרים של בקשת מחיר מופרז ('עוקץ תיירים'), יש איסור אונאה, שכן למעשה לא ניתן לקבוע לחפץ מחיר ממוצע.

בפתחי חושן (אונאה, י, הערה א') נטה לא לקבל טענה זו. הוא טען שלא מצינו בגמרא דוגמאות לכך, שדיני אונאה מושפעים גם מהעלויות שיש למוכר (למרות שגם בעבר היו), אלא בפשטות מתייחסים למחיר המוצר לבדו. עם זאת הסכים, שכאשר יש 'מבצעי סוף עונה', ולא מדובר במבצע אותו נוקטים כל הסוחרים, ניתן להישאר במחיר הרגיל ואין בכך איסור אונאה.

ביטול המקח

כאמור לעיל, כאשר האונאה גדולה משתות ניתן לדרוש את ביטול המקח. מי יכול לבטל את המקח במקרה זה? נחלקו הראשונים:

א. **הרמב"ם** (מכירה יב, ד) ובעקבותיו **השולחן ערוך** (חו"מ רכז, ד) פסקו, שרק האדם שהונו אותו יכול לבטל את המקח, ולא המאנה (במקרה בו יש לו עניין לבטל), שלא יהיה החוטא מרוויח. לרוב מדובר בקונה המוצר, שרומה (בשוגג או במזיד) על ידי המוכר, אך אין הדברים בדווקא, ואם קרה מקרה בו המוכר התאנה, גם הוא יכול לבטל את המקח.

ראייה לדבריו הביא מהגמרא במסכת בבא בתרא (פג ע"ב) הכותבת, שבמקרה בו אדם אונה את חברו ולאחר המכירה מחיר החפץ עלה משמעותית, אין המוכר יכול לדרוש את ביטול המקח מחמת האונה, אלא רק הקונה, שהרי לולא האונה הראשונית של המוכר, וודאי שהמקח לא היה חוזר, אם כן לא ייתכן שבזכות שאונה, יוכל לבטל את המקח. ובלשון הרמב"ם:

"היתה ההוניה יתירה על השתות בכל שהוא, כגון שמכר שווה שישים בחמישים פחות פרוטה בטל מקח, והמתאנה יכול להחזיר החפץ ולא יקנה כלל, אבל המאנה אותו אינו יכול לחזור אם רצה זה וקבל, ואף על פי שבטל המקח אין המאנה חייב להחזיר עד שתהיה ההוניה יתר על פרוטה, היתה פרוטה בשוה אינו מחזיר שאין הוניה לפרוטות."

ב. **התוספות** (בבא מציעא נ ע"ב ד"ה ואילו) חלקו וסברו, ששני הצדדים יכולים לחזור בהם, וכדברי הגמרא בבבא מציעא (שם) הכותבת 'שיתר על שתות שניהם חוזרים'. את הראייה מבבא בתרא דחו בטענה, שהגמרא דנה שם במקרה בו האונה היא בדיוק שתות, ולכן בניגוד למקרה בו האונה גדולה משתות אז המקח אינו נחשב מקח (וכמו אדם שהתכוון למכור לחברו יין ונמצא שמכר לו חומץ), ולכן שני הצדדים יכולים לחזור בהם, אונה של שתות בדיוק היא מקח, ולכן רק האדם שאונו אותו, יכול לחזור בו.

ג. **הרא"ש** (בבא בתרא ה, יד) ובעקבותיו **הרמ"א** (חו"מ רכז, ד) בגישת ביניים סברו, שכל עוד לא הסתיים המקח לגמרי, יכול המוכר לחזור בו מחמת האונה, בטענה שמסתמא גם הקונה היה חוזר בו מחמת האונה ומדובר במקח טעות. לעומת זאת, לאחר שנגמר המקח, אין המוכר יכול לחזור בו, שכן לא ייתכן שיהיה חוטא נשכר.

מחילה מראש

נקודה נוספת משמעותית לדיני אונאה בזמן הזה, הוא דין המחילה:

הגמרא במסכת בבא מציעא (נא ע"א) כותבת בשם רב, שהעושה תנאי שבמכירת חפץ לא תהיה אונאה, אין דבריו קיימים, שכן לא ניתן לבטל דין אונאה הכתוב בתורה. עם זאת, כאשר מפרשים את שער האונאה, לדוגמא שהמוכר מודיע שהחפץ נמכר בשלוש מאות במקום במאתיים, אין בכך אונאה, שכן הוא לא מבטל על דין התורה, אלא שבמקרה זה הקונה מוחל על כספו.

מה הדין כאשר ידוע שמדובר במחיר מוגזם, אך לא נאמר במפורש? **הרא"ש** (כלל קב, ד) סבר, שאין בכך אונאה, וביסס את דבריו על ביאור הרי"ף. הרי"ף ביאר, שהסיבה שהגמרא (נ ע"ב) כותבת, שבניגוד ללוקח, מוכר שנתאנה תמיד יכול לחזור בו היא, שהקונה יכול מיד לבדוק אם נתאנה, מה שאין כן המוכר. עולה מפירושו, שהסיבה שהמוכר יכול לחזור בו לעולם היא מחמת שלא ידע שנתאנה, אך אם ידע, גם אם לא ידע במדויק בכמה נתאנה, אין בכך אונאה. ובלשונו:

"מתוך דברי רי"ף יתברר כל זה. כי הוא כתב, אבל מוכר לעולם חוזר, מאי טעמא לוקח נקיט מקחו בידו וכל היכא דאזיל מחוי ליה או טעה או לא טעה, מוכר ליכא מקחו בידו אלא עד דמתרמי ליה זבינא כזבינתיה וידע אי טעה... כיוון דחזרת המוכר לעולם אינה אלא בשביל שאנו תולין שלא נתברר לו טעותו עד עתה, הילכך מפני שינוי השער אינו יכול לחזור, וגם אם זלזל במכירתו יותר מכדי שהדעת נוטה שניכר שמפני דחקו הוצרך לזלזל, אינו יכול לחזור כי ידע ומחיל."

להלכה הביא **השולחן ערוך** (חו"מ) את דברי הרא"ש. עם זאת כתב **הפתחי תשובה** (שם, ט), שבמקרה בו אשה מכרה בשליש מחיר את טלית בעלה בזמן שהיה בחוץ לארץ, ייתכן שהוא יכול לדרוש את ביטול המקח, שכן גם אם הותר לה למכור חפצים כדי להתפרנס במקרה זה, לא הותר לה למכור אותם במחיר הפסד, והמכירה נחשבת מקח טעות.

מחילה בזמן הזה

מה דין אונאה בזמן הזה? נחלקו האחרונים:

א. **הרב אשר וייס** (מעדני ארץ ג') טען (בנוסף לטענתו לעיל שבזמן הזה קשה לקבוע מחירי המוצר), שבזמן הזה כאשר קונים מוצר, גם אם הקונה לא יודע במפורש שניתן להשיג את המוצר במקום אחר בזול, נחשב הדבר כמחילה, שכן ברור לכל שניתן להשוות מחירים (כגון באינטרנט), וידוע לקונה שניתן להשיג את המוצר בזול יותר במקום אחר, והעובדה שהוא קונה אותו כמות שהוא, מעידה על מחילה. רק במקרים חריגים, שברור שיש פה חריגה יוצאת דופן במחיר וניצול תמימותו של אדם, ניתן יהיה לתבוע אונאה.

עם זאת, ומצד שני, במוצרים שבפיקוח ממשלתי להם יש מחיר מוגדר, כתב על בסיס **ערוך השולחן** (חו"מ רכז, ז), שאסור להונות אפילו בפחות משישית. טעם הדבר, שיש ספק אם יש איסור להונות בפחות משתות, רק שאין חובה להשיב את כסף ההונאה, או שאין כלל איסור - ולכן מספק יש להחמיר. ובלשונו:

"יתרה מזאת. בכלכלה המודרנית מקובל שכל אחד מוכר במחיר המשתלם לו, והלוקח הוא זה שסוקר את השוק כדי לקבוע את המחיר המתאים לו. כיוון שבדיקה זו מוטלת על הקונה ולא על המוכר, ייתכן שהרי זה כאילו התנו במפורש 'על מנת שאין לך על"י הונאה... אמנם גם היום נראה שיש להחיל דיני אונאה על מוצרים שמצויים בפיקוח ממשלתי ואפילו בפער קטן משישית, וכפי שכתב ערוך השולחן."

ב. **הפתחי חושן** (אונאה שם) דן באריכות בדיני מחילה בעסקאות, ולא הזכיר שבזמן הזה יש מחילה גורפת בעסקאות, וייתכן שחולק על נקודה זו, כפי שלא קיבל את טענת הרב אשר וייס לעיל בעניין קביעת מחיר המוצר בזמן הזה. ייתכן שלהבנתו, העובדה שאנשים אינם בודקים את מחיר המוצר, אינה מהווה מחילה מפורשת שייתכן ונצרכת. כמו כן, ייתכן שהתרשלות בבדיקה אינה מהווה מחילה כלל, ולראייה שקונה יכעס או יתמרמר אם יגלה שמכרו לו במחיר גבוה מהרגיל.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...